

TASHQI IQTISODIY FAOLIYAT SUB'EKTLARINI BOJXONA AUDITI UCHUN TANLASHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Abdukaxxarov Shuxrat Abidjanovich

*Bojxona instituti Magistratura bosqichi tinglovchisi, Toshkent shahri, O'zbekiston
Respublikasi, e-mail: abdukaxxarovshuxrat@gmail.com*

Annotatsiya: *Ushbu maqolada milliy bojxona tizimida xavflarni boshqarish tizimi ma'lumotlariga tayangan holda tanlab tekshirishga asoslangan bojxona auditi faoliyati joriy etilishi, ushbu tizimni qo'llashning afzalliklari to'grisida fikrlar yuritilib, nufuzli xalqaro tashkilotlar manbalarida mazkur tizimni ishlash prinsiplari talqini hamda ushbu manbalardan olingan tavsiyalarni milliy bojxona auditi tizimida qo'llash yuzasidan takliflar keltirilgan.*

Kalit so'zlar: *Bojxona auditi, Jahon bojxona tashkiloti, xavf mezonlari, xavf indikatorlarini, xavf darajasini oshirishi mumkin bo'lgan omillarini.*

Аннотация: *В данной статье рассматривается внедрение таможенно-аудиторской деятельности на основе данных системы управления рисками в национальной таможенной системе, преимущества использования этой системы, трактовка принципов работы этой системы в источниках, и в том числе, исходя с рекомендации авторитетных международных организаций обсуждаются и даются предложения по применению в национальной системе таможенно-аудита.*

Ключевые слова: *таможенный аудит, Всемирная таможенная организация, критерии риска, индикаторы риска, факторы, способные повысить уровень риска.*

Abstract: *In this article, the introduction of the customs audit activity based on selective inspection using the risk management system in the national customs system, the advantages of using this system, the interpretation of the principles of operation of this system in the sources of authoritative international organizations and the recommendations obtained from these sources are discussed and also suggestions are made regarding application in the national customs audit system.*

Key words: *Customs audit, World Customs Organization, risk criteria, risk indicators, factors that can increase the level of risk.*

2020 yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Bojxona ma'muriyatchiligini isloh etish va O'zbekiston Respublikasi davlat bojxona xizmati organlari faoliyatini takomillashtirish to'g'risida"gi PF-6005-son Fanmoni asosida bojxona organlari faoliyatida bojxona auditini qo'llash belgilandi. Shuningdek, ushbu farmon ijrosini taminlash maqsadida qabul qilingan O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Bojxona auditini tashkil etish va o'tkazish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi 2021 yil 25 fevraldagi 101-sonli Qarori asosida xavflarni boshqarish

tizimiga muvofiq tanlab tekshirishga asoslangan bojxona auditi tizimi amaliyotda qo'llanila boshladi.

Bojxona auditi tashkil etilishdan asosiy maqsad – eksport va import operatsiyalari asosida davlatlar chagarasidan o'tgan har qanday tovar va transport vositalarining, tovar nomenklaturasidagi uyg'unlashgan kodlarga muvofiq, bojxona yuk deklaratsiyasida aks ettirilgan bojxona qiymati to'g'ri hamda haqqoniy (real) hisoblanganligini aniqlashdan iborat [1].

Bojxona auditi tashkil etilishining asosiy sababi shundaki, bojxona organlari tadbirkorlik sub'ektlarining barchasini yoppasiga bojxona nazoratidan o'tkazish o'rniga ma'lum xavf mezonlari va indikatorlariga asoslangan holda halol tadbirkorlarining tovatlarini soddalashtirgan tartibda bojxona nazoratidan o'tkazadi. Mazkur tartibga o'tishning zaruriyati shundan iboratki, avvalo tashqi savdo jarayonini soddalashtirish, mahsulotlarni bojxona nazoratidan o'tkazishni tezlashtirish va halol tadbirkorlarni rag'batlantirishdan iborat.

Demak, mazkur tizimdan foydalanish ko'lamini kengaytirish ushbu masalada rivojlangan davlatlar tajribalarini o'rganish bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda.

Ushbu maqsadda, rivojlangan mamlakatlar tajribalarini o'rganish maqsadga muvofiq bo'lib, jahonning etakchi rivojlangan mamlakatlar (Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, Farbiy yevropa mamlakatlari, Yaponiya, Janubiy Koreya) amaliyotida tovarlarning erkin muomalaga chiqarib yuborilgandan so'ng bojxona nazoratidan o'tkazish umumiy tovarlarning qariyb 90 foizini tashkil qilmoqda.

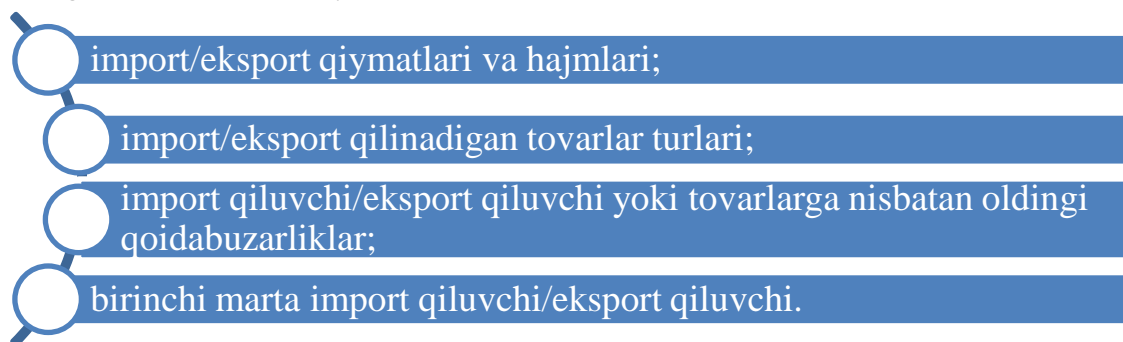
Bu sohada ko'plab xorijlik olimlar Kudryaysev O. E., Salavyev V.V., Lunevalar E.P. izlanishlar olib borib nazariy qarashkarini bildirib o'rganlar. Mazkur qarashlarda ikki xil talqin mavjud bo'lib, Bojxona auditi bojxona nazoratining bir shakli ekanligi yoki, tovarlar erkin muomalaga chiqarib yuborilganidan so'ng o'tkaziladigan alohida kompleks chora tadbirlar shakli sifatida ko'rsatib o'tilgan. Mazkur fikrlarning asosida bojxona auditining asosiy maqsadi – eksport va import operatsiyalari asosida davlatlar chegaralaridan o'tgan tovar va transport vositalarini xavf mezonlariga asoslangan tanlab tekshirish prinsiplari asosida aniqlangan bojxona yuk deklaratsiyasida aks ettirilgan bojxona qiymati to'g'ri hamda haqqoniy xisoblanganligini aniqlashdan iborat.

Aytish joizki, O'zbekiston Respublikasining ko'plab olimlari bojxona auditi, uni tashkil etish borasida izlanishlar olib borilgan. Hususan, B.Q.Hamdammov, S, Aripov, J.Qodirov, SH. Azizov, M. Karimjonov, Z.Makkamovlar munozaralar yuritib, bojxona auditi Respublika tashqi savdo tovar aylanmasini yanada faollashtirish maqsadida TIF sub'ektlari manfaatlarini ichki va tashqi bozorlarda himoya qilishni kuchaytirish, ularning faoliyatini yanada erkinlashtirish, xalqaro transport kommunikatsiyalarini rivojlantirish orqali eksport tovarlarini transportda tashish xarajatlarini kamaytirish, bojxona to'lovlaridan berilayotgan imtiyozlar monitoringini muntazam o'tkazilishini ta'minlash lozimligi yuzasidan fikrlar bildirilgan [2].

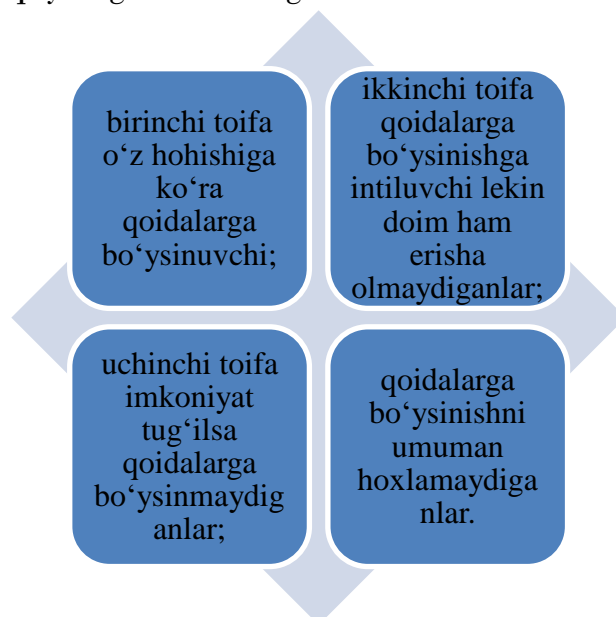
Zero, mamlakatlararo xalqaro integratsiya, globallashev jarayonlari tobora kuchayib borayotgan bir vaqtda etakchi xorijioy davlatlar tajribalari va nufuzli xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarida ko'rsatib o'tilgan ilg'or metodlarni keng joriy etish doimo muhim bo'lgan. Ushbu masalada O'zbekiston Respublikasi a'zo bo'lish harakalarini izchil amalga oshirayotgan Jahon savdo tashkilotining 2014 yildagi "Savdo tartibotlarini soddalashtirish to'g'risida"gi bitimning 7.5 moddasida hamda, Kioto konvensiyasining 6.6 standartida alohida izohlab o'tilgan.

Shuningdek, Jahon bojxona tashkilotining 2018 yildagi "Bojxona auditini o'tkazish yuzasidan qo'llanma"da ham Bojxona auditini qollash orqali bojxona organlari o'zlarining mavjud kuch va vositalarini maqsadga yo'naltirilgan holda qo'llashlari oqibatida samaradorlikka erishishi va biznes yuritish sub'ektlari bilan do'stona munosabatga kirishishi, qonunlarga bo'ysinuvchalikning oshishi, savdoni rag'batlantirilishi kabi ijobiy natijalarga erishilishini ta'kidlab o'tgan.

Taktik jihatdan xavf mezonlari va indikatorlarini shakllantirishda quyidagi mezonlarga asoslanish tavsiya etiladi:

Bojxona organlari o'z maqsadlarini tog'ri yo'naltirish uchun Tashqi iqtisodiy faoliyat sub'ektlarini quyidagi to'rt toifaga bo'ladi:

Yuqorida sanab o'tilgan xavf turlarining har qandayida xavf darajasini oshirishi mumkin bo'lgan boshqa quyidagi omillarini baholash zarur:

- 1 • soliq organlari va boshqa bojxona bo'linmalaridan va har qanday boshqa davlat organidan olingan ma'lumotnomalar;
- 2 • bojxona to'lovlaridan qochish xavfi yuqoriligi;
- 3 • ustivor davlat dasturi yoki maxsus razvedka ma'lumotlari mavjudligi;
- 4 • savdogaga asoslangan pul yuvish xavfi mavjudligi.

Shuni alohida ta'kidlash joizki, bojxona auditini qo'llashga asoslanib tovarlarni bojxona nazoratidan o'tkazish jarayonidan foydalanish bojxona tartibotlariga amal qilish ko'nikmalarini shakllantirishning eng samarali vositasi hisoblanadi. Bojxona nazorati jarayonida amalga oshirish mumkin bolmagan nazoratning boshqa turlari yani buxgalteriya hujjatlaridagi ma'lumotlarning to'g'riligini tekshirish imkonini yaratadi.

Biroq, Jahon bojxona tashkiloti tomonidan quyidagi tavsiyalar berilgan:

- noqonuniy savdo qilish darajasi yuqori bo'gan hamda naqd pul asosida tovarlarni sotib olish imkoniyati bolgan davlatlarda bojxona auditi etarli dartaajada o'z samarasini bermaydi. Bunday davlatlar uchun bojxona nazoratini amaliyotda to'g'ri qo'llash mumkin bo'lgan yagona usuli bu – havfni boshqarish mezoniga asoslangan tovarlarni bojxona nazoratidan o'tkazishdir;

- shuningdek, bojxona organlari kerakli bo'lgan muvofiqlik darajasini oshirishni davom ettirishi va norasmiy sektorda faoliyat yuritayotganlarni o'z tartiblarini bojxona talablariga muvofiqlashtirishklari uchun imkoniyat va yordam berish ta'minlashi lozim.

Shu bilan birga, "Jahon Bojxona Tashkilotining bojxona qiymati bo'yicha tavsiyalari"da quyidagi mazmundagi jummlalar keltirib o'tiladi:

"Bojxona rasmiylashtiruv jarayonida bojxona xodimlari cheklangan hujjatlar ya'ni, invoices, yo'l yuk hijjatlari, kanosomentlar bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bojxona qiymatini samarali nazorat qilish uchun esa, bojxona rasmiylashtiruv jarayonida ko'rish imkoni bo'lmaydigan importyorning buxgalteriya qaydlari va boshqa ma'lumotlar aks ettirilgan hujjatlar talab qilinadi. Bojxona qiymatiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan boshqa to'lovlar bilan bog'liq hujjatlar masalan korxonaga agenti to'g'risida shartnoma yoki bir qismiga egalik to'g'risidagi shartnomalarni ham bojxona rasmiylashtiruv jarayonida ko'rish imkoni bo'lmaydi. Bojxona auditi jarayonida esa bunday cheklovlarning bo'lmasligi, ushbu nazorat shaklini qo'llash bojxona qiymatini to'g'ri belgilanganligini nazorat qilishdagi mavjud bo'lgan echimlarning eng optimali sifatida qaralishiga sabab bo'ladi" [4].

Yuqorida keltirib o'tilgan fikrlardan shuni hulosa qilish mumkinki, tovarlarning erkin muomalaga chiqarib yuborilganidan so'ng o'tkaziladigan bojxona auditi jarayonida, tugallangan bojxona rejimi asosida chiqarib yuborilgan tovarlar bevosita ularni eksport va importini amalga oshirgan TIF qatnashchilarida bo'lmasligi, aksincha

ular realiuizatsiya qilingan bo'lishiga aloxida e'tibor qaratish lozim bo'ladi. Shuningdek, bojxona auditi bojxona rasmiylashtiruvdan o'tlazilgan tovarlarni tekshirish emas balki, deklarant yoki boshqa TIF qatnashchilari tomonidan bojxona rasmiylashtiruvdan o'tkazilgan deklaratsiya va boshqa hujjatlari, buxgalteriya hisobi-kitoblari va oldi-sotdi shartnomalarini tekshirish asosida audit qilishdan iborat ekanligi tushuniladi. Audit jarayonida auditor tomonidan bojxona chegarasidan olib o'tilgan va chiqarib yuborilgan tovarlar bojxona auditining tekshiruv ob'ekti sifatida olinishi jiddiy tushunmovchiliklarga olib keladi.

Shu yo'sinda bugungi kundagi milliy qonunchiligimizda amalda mavjud bo'lgan ayrim normalardagi qoidalarga xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini taqqoslasak, Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 25-fevraldagi 101-son qarori asosida qabul qilingan "Bojxona auditini o'tkazish tartibi to'g'risida"gi Nizomning 61-bandi talablari asosida erkin muomalaga chiqarib yuborilgan tovatlardan namunalar va (yoki) nusxalar olinishi nazarda tutilgan. Amaliyotda ko'plab tovarlar erkin muomalaga chiqarib yuborilganidan so'ng naqd pul asosida sotib yuborilishi tabiiy xol. Bu esa o'z navbatida xalqaro tashkilotlarning tavsiyalarini milliy qonunchiligimizda qo'llashda, bojxona auditi jarayonida audit ob'ektlarini va xavf mezonlarini tanlashga alohida e'tibor qaratish lozimligini anglatadi.

O'ylaymizki, yuqoridagi jahonnig nufuzli xalqaro tashkilotlari va etakchi davlatlarning ilg'or tajriba va tavsiyalarini o'rganish ular metodologiyasidagi yutuqlarni O'zbekistonda qo'llash bo'yicha imkoniyatlarni tahlil qilib, quyidagi mulohazalarni keltirishni joiz deb hisoblaymiz:

birinchidan, bojxona auditiga tanlash jarayonida audit ob'ekti sifatida erkin muomalaga chiqarilgan tovarlar emas balki tovatlar yuzasidan TIF ishtirokchilari tomonidan rasmiylashtirilgan xujjatlar tanlanishiga aloxida etibor qatatilishi maqsadni to'g'ri yo'naltirilishiga va natijadorlikni oshishiga olib keladi;

ikkinchidan, mamlakatimiz hamda o'zaro tashqi savdoga kiruvchi mamlakatlarning soliq, bojxona va boshqa hiquqni muhofaza qiluvchi organlari bilan yanada uzviy hamkorlikni o'rnatish masalalarini jadallashtirish, o'z navbatida tezkor va ishonchli axborot almashinuvini yo'lga qo'yish orqali xavf yuqori bo'lgan TIF ishtirokchilarini to'g'ri tanlab olishga va mavjud kuch va vositalardan samarali foydalanishga erishiladi;

uchinchidan, tovarlarni bojxona nazoratidan o'tkazishning bojxona auditi usulini tovarlarni erkin muomalaga chiqarishdan so'ng naqd pul asosida erkin realizatsiyaga chiqib ketishi mumkin bo'lgan tovarlarga nisbatan qo'llamaslik, balki ularga nisbatan havflarni qo'llash prinsiplariga asolangan boshqa bojxona nazorati shakllarini qo'llash maqsadga muvofiq bo'ladi;

to'rtinchidan, tugallanmagan bojxona rejimlarida ya'ni qayta ishlash bojxona rejimlarida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavf mezonlarini ishlab chiqqan holda

bojxona auditi asosida soddalashtirilgan bojxona nazorati turlarini qo'llash orqali iqtisodiyotni rivojlantirishni rag'batlantirish lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston milliy axborot agentligi. <https://uza.uz/uz/posts/bozhkhona-auditi-tadbirkorlarning-va-ti-va-moliyaviy-kharazh-16-09-2020>
2. "Bojxona auditi asoslari" (2021) O'zbekiston Respublikasi Davlat bojxona qo'mitasi Bojxona instituti. J.Qodirov, Sh.Azizov, M.Karimjonova, Z. Makkamov.
3. World customs organization. Guidelines for post-clearance audit. June.2018. volume 1.
https://www.wcoomd.org/-/media/wco/public/global/pdf/topics/key-issues/revenue-package/pca_guidelines_voll.pdf?la=en.
4. World customs organization. Monitoring Report on Post Clearance Audit. October.2022. <https://www.wcoomd.org/en/media/newsroom/2022/june/pca-monitoring-and-follow-up-mission-to-uzbekistan.aspx>